

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра вокально-хорового, хореографічного та образотворчого
мистецтва

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри вокально-хорового,
хореографічного та образотворчого
мистецтва, професор
_____ Ірина БЕРМЕС
« » _____ 2024 р.

МУЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї: ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ

Спеціальність: 014 Середня освіта (Музичне мистецтво)

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Вчитель музичного мистецтва, викладач
закладу фахової передвищої, вищої освіти

Автор роботи Хоркавців Іван Романович _____
підпис

**Науковий керівник доктор мистецтвознавства,
професор Бермес Ірина Лаврентіївна** _____
підпис

Дрогобич, 2024

ЗАХИСТ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ
«МУЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї: ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ»

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація захисту:

Дата

Голова ДЕК _____
підпис

прізвище, ім'я

Секретар ДЕК _____
підпис

прізвище, ім'я

АНОТАЦІЯ

У магістерській роботі розкривається значущість музичного виховання дітей у сім'ї крізь призму педагогічних вимірів. Схарактеризовано форми організації музичної діяльності дітей у колі сім'ї: традиційні – заняття з дітьми; вільні – розваги, самостійне музикування дітей; музика як фон для іншого виду діяльності. Виокремлено методи музичного виховання дітей у сім'ї, що вибудовуються на основі активної взаємодії батьків і дитини.

Наголошено, що педагогічна складова процесу музичного виховання дітей в сім'ї не повинна входити в протиріччя з законами їх природного розвитку, а збагачувати та корелювати його, оскільки дитинство є не тільки фазою становлення, а й повноцінним, активним періодом соціалізації; включенням дітей у музичне середовище та музичну діяльність; часом набуття інтонаційно-слухового та життєво-художнього досвіду дитини.

ABSTRACT

The master's thesis reveals the importance of musical education of children in the family through the prism of pedagogical dimensions. The forms of organization of musical activity of children in the family are characterized: traditional - classes with children; free - entertainment, independent music-making of children; music as a background for other activities. The methods of musical education of children in the family, built on the basis of active interaction between parents and children, are highlighted.

It is emphasized that the pedagogical component of the process of musical education of children in the family should not contradict the laws of their natural development, but enrich and correlate it, since childhood is not only a phase of formation, but also a full-fledged, active period of socialization; inclusion of children in the musical environment and musical activities; a time of acquiring intonation, auditory and life-artistic experience of the child.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Загальні засади виховання дітей у сім'ї засобами музики.....	10
1.1 Сім'я – соціальна інституція формування особистості.....	11
1.2 Становлення музичного виховання в сім'ї: історичний аспект...	17
РОЗДІЛ 2. Особливості сімейного музичного виховання.....	35
2.1 Педагогічні умови для музичного розвитку дитини в сім'ї.....	36
2.2 Роль сім'ї у музичному вихованні дітей.....	47
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. Потреба у вивченні питання музичного виховання дітей у сім'ї постала у зв'язку з процесами демократизації та гуманізації українського суспільства. Сьогодні вельми активно розвивається важливий соціальний інститут – сім'я, мікроколектив, де дитина зростає, виховується, набуває життєвого досвіду, підноситься фізично, морально, інтелектуально.

Як інститут виховання родина має особливий вплив на особистість: тут формуються її головні «життєві університети» ще до вступу до школи. В сім'ї забезпечується емоційний захист, відчуття значущості дитини, атмосфера доброзичливості, щирої зацікавленості нею. Втім виховне середовище в сім'ї, її суспільний статус тривалий час знаходилися в полі впливу державної системи шкільного виховання. Це привело до виникнення підпорядкованої позиції батьків у вихованні дитини, розвитку її споживацької психології. Втім у незалежній Україні сім'я стала головною соціальною інституцією, що створює оптимально сприятливі умови для розвитку музичних здібностей дітей, формування їхніх музичних інтересів.

Виховання дитини в сім'ї – це створення батьками умов для її вільного розвитку, піднесення духовного світу – основи особистісного формування, залучення до національних цінностей суспільства. Визначальна роль в гуманізації сімейного виховання належить мистецтву, зокрема музичному. Значущість музики в житті дитини визначається тим, що музично-творча діяльність стає одним із ранніх способів пізнання нею навколишнього світу. Тому музичне виховання позитивно впливає на морально-естетичний розвиток особистості, її свідомість, поведінку. Це пояснюється тісним взаємозв'язком мистецтва, якнайбільше музичного, та моралі як важливих форм суспільної свідомості та духовно-практичної діяльності дитини.

Разом із тим, на сучасному етапі музика вельми часто не сприймається в сім'ї як фактор виховання, що пов'язано з неузгодженістю сімейного, дошкільного та шкільного музичного виховання, пасивною позицією деяких батьків і низьким рівнем їх педагогічної культури, недооцінкою музики як дієвого виду мистецтва в духовному становленні особистості дитини. Цьому також певною мірою сприяє інтенсивний розвиток у засобах масової комунікації індустрії дозвілля, в якій музика сприймається в формі рекламного, розважального напрямку. Тому актуальність теми магістерської роботи полягає в окресленні значущості музичного виховання в сім'ї з урахуванням його педагогічної складової.

Соціокультурна ситуація, що склалася на сучасному етапі розвитку українського суспільства, визначається пробудженням і піднесенням національної свідомості, намаганням відродити самобутність національної культури, її традиції. В цьому контексті музичне виховання дитини в сім'ї набуває, на наш погляд, особливої значущості і є вельми актуальним.

Предметом магістерської роботи є музичне середовище дитини в сім'ї.

Об'єкт дослідження – процес сімейного музичного виховання дитини, його педагогічна складова.

Мета магістерської роботи полягає в розкритті змісту та способів виховання дитини в сім'ї за допомогою музики.

Відповідно до мети у магістерському дослідженні виокремлено такі **завдання**:

- 1) окреслити засади сучасного музичного виховання дітей у сім'ї та виявити тяглість традицій із педагогічними ідеями минулого;
- 2) розкрити теоретичні ідеї та практичний досвід виховання дітей у колі сім'ї засобами музичного мистецтва;
- 3) виявити особливості сімейного музичного виховання дітей.

У магістерській роботі використано такі **методи дослідження**:

- наукового пізнання – для виокремлення підвалин музичного виховання в сім'ї;

- діяльнісно-творчого підходу до особистості як суб'єкта виховного процесу в царині музики;

- культурологічний – у рамках якого музичне виховання сприймається як процес, що формує музичне середовище та створює педагогічні умови для забезпечення життєдіяльності дитини в умовах сім'ї.

Теоретична база дослідження. Ґрунтовні дослідження в галузі мистецької освіти мають українські науковці – Н. Гуральник, О. Єременко, А. Козир, Л. Куненко, Г. Ніколаї, О. Олексюк, Г. Падалка, Г. Побережна, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Щолокова та ін.

Педагогічні умови загального музичного виховання дітей були в полі зору К. Завалко, С. Ліпської, С. Садовенко та ін.

Проблеми корелювання загальних і спеціальних музичних здібностей дітей розглядалися у працях Г. Григорчука, С. Федюри, Г. Костюка, С. Науменко та ін.

Сім'я, її роль, структура, функції, вимоги до неї були предметом спеціальних досліджень українських педагогів В. Вугрич, Т. Гринь, Р. Капралова, Т. Кравченко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича та ін.

Родинне музичне виховання було предметом уваги вчених різних галузей знань: педагогів (Г. Зброй, Т. Лісовської, С. Лукашова, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського), психологів (О. Білої, Н. Гончаренко, Т. Козакової, Л. Онуфрієнко та ін).

Українські науковці, зокрема І. Бех, І. Зверева, С. Карпенчук, А. Коваль, В. Леонтєва, досліджують вплив сім'ї на розвиток культури особистості, в якому важливе місце належить музиці, проблеми духовного зростання дитини та її культурного самоствердження в суспільстві.

До вивчення сутності сім'ї як виховної інституції, обґрунтування змісту, принципів, форм і методів цієї діяльності апелювали Т. Кампанелла,

Я. Козельський, А. Макаренко, І. Песталоцці, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Ж.-Ж. Руссо, К. Славинецький, В. Сухомлинський, К. Ушинський і ін.

Проблеми емоційного благополуччя дитини в сім'ї були предметом уваги психологів і педагогів, зокрема Б. Притули, В. Титаренка, В. Сухомлинського. Більшість вчених вважають, що ключова роль у позитивно-емоційному стані дітей належить переживанню радості, яке здатна дати саме музика.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у використанні системного підходу до музичного розвитку дитини в сім'ї шляхом створення сприятливої атмосфери для організації та проведення різного роду домашніх занять як важливого фактору її музичного виховання.

У роботі обґрунтовується зміст сімейного середовища, в якому реалізуються виховні можливості музики; виокремлюються функції батьків які є необхідною умовою для пожвавлення їх суб'єктної участі в сімейних музичних заняттях; увиразнюються механізми взаємодії батьків і дітей у музично-розвиваючому просторі.

Наукова новизна пов'язується також із гуманістичною складовою в процесі музичного виховання дітей у родинному середовищі, яка посилює фактори, що можуть принципово змінити взаємини сім'ї та музичного соціуму, зробити їх суб'єктивними; педагогізувати музичне оточення.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що її матеріали та основні теоретичні положення можуть використовуватися в роботі вчителів музичного мистецтва з батьками з метою «умузикальнення» дітей у домашніх умовах, розширення їхнього музичного кругозору, водночас із виховною метою, адже катарсичний вплив музики на дитину – доведений факт і не потребує підтверджень. Рівночасно магістерська робота може слугувати підґрунтям у практичній роботі музичних керівників дитячих дошкільних установ для налагодження співпраці з батьками з метою поглиблення музичних знань, активного залучення дітей до домашнього музикування.

Апробація роботи. Основні положення та висновки магістерської роботи викладено у виступах, котрі виголошувались на трьох наукових семінарах з проблематики написання магістерських робіт кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва (протокол № 12 від 22 листопада 2023 р.; протокол № 6 від 23 травня 2024 р.; протокол № 9 від 17 жовтня 2024 р.); щорічній звітній науковій конференції студентів факультету початкової освіти та мистецтва, яка відбулася 21 березня 2024 р.; (стаття «Загальні засади музичного виховання дітей у сім'ї». *Проблеми початкової освіти та мистецтва* : Е-журнал. Дрогобич, 2024. Вип. 2. С. 66–72), попередньому захисті магістерських робіт на засіданні кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва факультету початкової освіти та мистецтва ДДПУ ім. Івана Франка.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків і списку використаної літератури (48 позицій). Обсяг дипломної роботи – 59 с. (із них 55 с. основного тексту).

РОЗДІЛ 1.

Загальні засади виховання дітей у сім'ї засобами музики

Незважаючи на те, що найбільш значущими в процесі соціалізації та становлення особистості є сім'я та суспільство, вельми часто в сучасному світі одна з головних функцій соціалізації індивіда належить мистецтву в цілому і музиці зокрема. Саме музиці належить важлива роль в житті людини, адже ми не можемо уявити своє життя, наш «світ» без неї.

Музичне виховання в сім'ї – один із видів суспільної колективної діяльності людей, об'єднаних родинними зв'язками, що створюють музичне середовище свого спілкування. Воно вибудовується на основі поєднання факторів соціалізації, здатних створити умови для вільного розвитку та збереження духовного світу дитини як основи її особистісного формування, засобів її залучення до музичних цінностей суспільства.

Процес сімейного виховання тісно пов'язаний із музичним середовищем у родині, яке є результатом виховних взаємодій батьків і дитини, що безпосередньо впливають на її розвиток та створюють механізми опосередкованого впливу на неї, створюють умови для її самовираження; формують оптимальне оточення для музичного розвитку.

У сучасних соціокультурних умовах України змінився статус сім'ї. Вона стала важливим інститутом виховання, музичної соціалізації дитини, що надало сімейному вихованню теоретичної та практичної значущості, привело до необхідності переосмислити роль батьків у реалізації виховної функції, підвищенні рівня психолого-педагогічної компетентності та музичної освіченості, активізації їхньої громадянської позиції, встановленні зв'язку домашніх занять музикою з національними традиціями, гуманізації стилю спілкування дітей і дорослих, об'єднанні їхніх музичних інтересів.

1.1 Сім'я – соціальна інституція формування особистості

Сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної окремої людини дуже важливе значення, і в самому суспільстві є загальноновизнаною соціальною цінністю. В. Сухомлинський акцентував, що сім'я – «джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [41, 321].

Розвиток і формування особистості починається з моменту її народження. Серед найважливіших цінностей людства одне з провідних місць займає сім'я. Саме вона щільно пов'язує людей на основі подружніх і порідних зв'язків. Для дитини сім'я є першим вихователем, середовищем передачі їй духовного досвіду, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь і навичок. Сім'я несе відповідальність за весь процес становлення особистості і є для дитини тою мікромоделлю суспільства, через яку засвоюється його духовна культура, національні та загальнолюдські цінності.

Сім'я – первинний інститут соціалізації дитини, основа її буття, головна духовна цінність. «Як структуроформуюча система суспільного життя сім'я фокусує всі кардинальні зрушення, що відбуваються у соціумі» [33, 5]. Саме сім'я на початковому етапі життя є для дитини важливим і єдиним джерелом отримання досвіду. Вже згодом у її життя включаються такі соціальні інститути, як дошкільний заклад, школа, вулиця. Втім і навіть у цей час сім'я залишається найбільш важливим фактором соціалізації особистості – процесу, в якому через формування особистісного «Я» проявляється її унікальність, взірці поведінки, соціальні норми та цінності, необхідні для успішної діяльності у суспільстві. В процесі соціалізації бере участь все оточення індивіда: сім'я, однолітки в закладах дошкільної освіти, загальної середньої освіти тощо.

Соціалізація відбувається в процесі виховання. Сім'я – головний інститут виховання. «Виховна функція сім'ї... має наскрізний характер,

оскільки передача суспільних норм, цінностей, досвіду стосується усіх сфер сімейної діяльності й усіх сфер життєдіяльності суспільства у цілому» [там само, 9]. Все, що дитина набуває в сім'ї, вона зберігає впродовж життя. Важливість сім'ї обумовлена тим, що в ній дитина знаходиться значну частину свого життя, засвоює норми спілкування, людських взаємин, вибирає добро і зло, все, що характерне для її родини. Недаремно В. Сухомлинський наголошував: «Сім'я – це те первинне середовище, де людина повинна вчитися творити добро» [41, 323].

Батьки є носіями не тільки стереотипів соціальної поведінки, системи цінностей суспільства, а і норм, традицій певної національної культури. Типові для народу риси характеру, культури взаємодії з соціумом впливають з аналогічних способів взаємодії в сімейному житті. Тобто, сім'ю можна розглядати як засіб інтеграції дитини в суспільство, що реалізується спочатку шляхом її ототожнення з суспільним становищем батьків, відтак через корегування відповідно до її здібностей і можливостей.

Сім'я є своєрідним «трампліном», який визначає вектор і рівень розвитку культури індивіда, його взаємин із іншими людьми. Завдяки своїй стабільності, «сім'я забезпечує можливість існування культурної реальності через спадкоємність та неперервність, генетичну пам'ять народу» [40, 398] тощо. Важливе значення сім'ї полягає і в тому, що вона є носієм національної культури для нових поколінь і тим реальним механізмом, який вводить індивіда в її поле, повноцінне життя в суспільстві. Таким чином, можна стверджувати, що сім'я є не тільки соціальним інститутом, а й феноменом і специфічною формою відображення реальності, що має свою універсальну характеристику.

Основою життєдіяльності сім'ї є система спілкування – міжособистісні, внутрісімейні стосунки і зовнішні контакти, обмін інформацією, взаємні виховні та мобілізуючі впливи, взаємодопомога, прагнення до спільних дій і думок, так само індивідуальні особливості кожного члена сім'ї.

Саме через такі взаємини членів сім'ї, вона виступає своєрідним персональним мікросередовищем розвитку особистості. Визначальними «ланками» сім'ї, як мікросередовища розвитку є: колективна думка, міжособистісні внутрісімейні взаємини, родинні традиції, звичаї, норми внутрісімейної поведінки, морально -духовний клімат. Саме сімейні традиції зближують близьких рідних і творять сім'ю, а не просто співтовариство родичів по крові. Домашні звичаї і ритуали можуть стати своєрідним «щепленням» проти віддалення дітей від батьків, їх взаємного непорозуміння.

Серед основних функцій, які покладаються на сім'ю, важливе місце належить виховній, яка включає три аспекти: виховання дитини, формування її особистості, розвиток її здібностей. Виховна функція – фундаментальна функція сім'ї, що полягає в духовному навчанні та вдосконаленні її членів. Вона служить для передачі дитині соціального досвіду, який включає в себе норми і форми поведінки в суспільстві, моральні цінності.

У спілкуванні дорослих і дітей обов'язково повинні підтримуватися такі принципи спілкування, як прийняття дитини такою, якою вона є; адекватна реакція батьків до ситуацій, які виникають (конгруентність); емпатія (співпереживання). Якщо не дотримуватися цих принципів, гармонії в стосунках не досягнути. Дитина повинна відчувати, що її люблять, що її думка важлива, що вона – особистість. Врешті, щоб стати добрим прикладом для своїх дітей, батькам треба постійно займатися самовдосконаленням і самовихованням.

Значущість виховної функції сім'ї визначається такими параметрами:

- вплив сім'ї на дитину значно сильніший від інших виховних дій;
- в сім'ї формуються ті риси, які в іншому середовищі сформуватися не можуть;
- сім'я здійснює соціалізацію особистості, вона є сконцентрованим вираженням її зусиль з фізичного, морального, трудового виховання;
- сім'я забезпечує тяглість традицій;

- важливою соціальною функцією сім'ї є виховання громадянина, патріота, майбутнього сім'янина;
- суттєвим є вплив сім'ї на вибір професії дитини.

В. Сухомлинський акцентував: «Виховує, звичайно, сім'я в цілому, її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творить цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою. Але ця сила йде від батьків, у них — її коріння і джерело» [38, 412].

У процесі комунікації з батьками дитина набуває першого соціального досвіду співжиття з іншими людьми, який ґрунтується на принципах високої моральності, взаємоповаги, культури спілкування. Сімейне виховання визначається законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних факторів, виражається в особистісних проявах членів сім'ї та є двостороннім процесом, у якому відбувається взаємодія батьків і дітей, їхній взаємовплив один на одного. Враховуючи це можна стверджувати, що сім'я є «середовищем впливу на дитину, суб'єктом виховного процесу» [18, 256]. Її виховні можливості пов'язуються з багатьма чинниками, як-от: готовністю батьків до виховання дитини, рівнем їх загальної та педагогічної культури, матеріальними та побутовими умовами, в яких зростає дитина, типом сім'ї, наявністю вільного часу у членів родини, формами його проведення, характером взаємин батьків і їх підходом до питання виховання тощо. Важливе значення мають також індивідуальні особливості батьків, які визначаються їх «темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, відповідно, загальним і власним досвідом виховання дітей, ціннісними орієнтаціями, їх ієрархією» [38, 45].

Сучасна сім'я, зберігаючи свої традиційні функції, доповнює їх іншими: задоволенням потреб в емоційній підтримці, духовному спілкуванні

та розвитку, організації відпочинку тощо. Сім'я впливає на дитину більше, ніж інші виховні чинники, зокрема на її моральний, естетичний, розумовий, у тому числі і музичний розвиток. Виховання вищих людських цінностей нерозривно пов'язане з ривнем культури сім'ї, формуванням різних її інтересів, професійною і суспільною діяльністю батьків.

У Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) відзначається, що на етапі родинного виховання батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для «повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, формувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу» [21, 6].

Усвідомлюючи високе призначення сім'ї як авангардного виховного інституту, українські та зарубіжні педагоги зробили вагомий внесок у розробку теоретико-практичних засад музичного виховання в сім'ї. Вони досліджували це питання в різних аспектах, апелюючи до ролі сім'ї у формуванні особистості; змісту та напрямків сімейного виховання; форм взаємозв'язку сім'ї, школи та громадськості; сутності підготовки молоді до сімейного виховання; засобів і методів виховного впливу родини на розвиток особистості; психологічних засад виховання дітей у сім'ї і механізмів впливу батьків на особистість дитини; умов ефективного виховання дітей у сім'ї тощо.

Сім'я – важливий осередок суспільства, одна з вельми важливих соціальних інституцій. Саме в родинному колі народжується та формується особистість, тут вона проводить значну частину свого життя. Сім'я постає проміжною ланкою між суспільством та індивідом. Все, чого набуває дитина в сім'ї, вона зберігає впродовж життя.

У сім'ї дитина починає формуватися з перших днів життя в процесі близьких відносин із матір'ю, батьком, братами, сестрами, дідусями, бабусями та ін. родичами. «Сім'я – соціально-педагогічна група людей, призначена для оптимального задоволення потреб у самозбереженні та

самоутвердженні кожного її члена», – наголошує Л. Матвеева [15, 41]. Сім'я «творить» особистість чи «ламає» її, зміцнює чи послаблює психічне здоров'я своїх членів. Це середовище, яке сприяє появі в дитини образу власного «Я».

Визначальна роль сім'ї обумовлена її глибоким впливом на весь комплекс фізичного та духовного життя особистості дитини, водночас і місцем її проживання, і виховним середовищем. Це свого роду «школа, засоби масової інформації, суспільні організації, друзі, твори літератури та мистецтва» [15, 42]. Все це дозволяє зробити висновок про те, що успішність формування особистості залежить від сім'ї: чим міцніша, інтелігентніша сім'я, чим значніший її вплив на виховання, тим вищий результат фізичного, морального, трудового виховання особистості. Для всебічного розвитку дитини необхідно створити такі умови в сім'ї, за яких її фізіологічні, емоційні, інтелектуальні і моральні потреби будуть задовольняти достатньою мірою і на необхідному якісному рівні. Результат такого виховання – здоров'я дитини, її щасливе дитинство.

Батьки мають найбільший вплив на дітей, їм від природи надана перевага у їх вихованні. Контакти з батьками формують у дітей відчуття впевненості та надійності. У міцних сім'ях батьки та діти пов'язані природними повсякденними контактами. Завдяки тісному спілкуванню між ними виникає духовна єдність, погодженість головних життєвих устремлінь і дій.

Сім'я повинна виконувати особливу роль у збереженні та передачі від покоління до покоління основ соціальної структури суспільства. Вона є посередником між її членом (індивідом) і суспільством: допомагає йому знайти своє місце в суспільстві і реалізуватися в ньому, з одного боку, і оточує його захистом і турботою, забезпечує свободу його особистого життя, допомагає зберегти свою індивідуальність – з іншого.

Узагальнюючи все вищезазначене, можемо виокремити такі функції сім'ї:

- функція об'єднання зусиль (тільки сім'я може задовольнити потреби дитини в комплексі);
- репродуктивна (біологічне відтворення суспільства);
- виховна (соціалізація молодого покоління);
- навчальна (навчання дітей);
- духовно-емоційна (розвиток особистості, емоційна стабілізація індивідів, їх психологічна терапія);
- дозвіллева (організація відпочинку, взаємозбагачення інтересів);
- функція первинного соціального контролю (моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах, відповідальність та обов'язки батьків перед дітьми);
- господарсько-економічна (ведення домашнього господарства, підтримка й опіка неповносправних членів сім'ї).

Метою виховання особистості є щасливе, повноцінне, творче, відповідно й морально багате життя кожної дитини. На створення такого життя має бути спрямоване сімейне виховання.

Тільки за впевненості в батьківській любові можливе правильне формування психічного, психоемоційного розвитку особистості, виховання моральної поведінки. Для кожної дитини сім'я повинна стати місцем безпеки, умиротворення, співчуття, втіхи, душевного комфорту та підтримки.

1.2 Становлення музичного виховання в сім'ї: історичний аспект

Музична педагогіка вирізняє 4 періоди в сімейному музичному розвитку дітей раннього віку:

- 1 етап – із древніх часів до початку XVII ст;
- 2 етап – із середини XVII до другої половини XIX ст;
- 3 етап – друга половина XIX – середина XX ст;
- 4 етап – друга половина XX – початок XXI ст.

На першому етапі музичний розвиток дитини був невід'ємною частиною виховання та навчання дітей у сім'ї, втім не виокремлювався в окрему категорію. При цьому універсалізм музичного розвитку в ранній період дитинства був підмічений іще давньогрецькими філософами, котрі вважали, що головна функція музики – вдосконалення людини та відводили їй провідну роль у вихованні та навчанні дітей. Греки позиціонували музику як найбільш значущий і ефективний засіб гармонійного розвитку особистості.

Найбільший внесок у становлення теорії раннього музичного розвитку в епоху Античності зробив Платон. Створена ним музична *Paideia* – перший в історії взірець цілісної філософської системи неперервного музичного виховання, розвитку та навчання. В ученнях Платона процес музичного розвитку мав два напрямки: перший – акцентував увагу на сенсорно-емоційному компоненті; другий – представляв музику в теоретичному аспекті, визначав «які числа співзвучні, а які – ні, що вельми корисно для дослідження краси та блага» [2, 65]. Вчений також акцентував на встановленні взаємозв'язку емоційно-акустичного сприйняття музики з духовними поняттями всесвітньої гармонії. На думку Платона, заняття музикою повинні бути обов'язковими і складати основу державної системи виховання.

Виходячи з цього, музичний розвиток дітей дошкільного віку у домашніх умовах в епоху античності був частиною єдиної системи загального виховання за допомогою мистецтва, що допомагало сформувати в дітей громадянські почуття, передусім організованість та відповідальність. Музичний розвиток дошкільнят здійснювався тільки в сім'ї, він зводився до усного засвоєння текстів епічних переказів, релігійних обрядів, святкувань.

Платон, акцентуючи на освіту «доброї старої доби», вказував на те, що вона була двоякого роду: гімнастика для тіла, музика для душі. Таким чином, з самого початку грецька культура і освіта містили одночасно

фізичний, інтелектуальний і художній елементи, що сприяли вихованню гармонійної особистості.

Музична освіта, на думку філософа, сповняла не тільки лікувальну функцію, але й мала значення для моральності. Музика, за Платоном, вселяла в душах людей евритмію і гармонію, спрямовувала дитячу душу до доброго і прекрасного. Греки вважали, що музичний ритм і гармонія привчають дитину до впорядкованості в рухах, думках, емоціях і поведінці.

Основним засобом виховання дітей у сім'ї вважав музику і Аристотель. На його думку, музика має вплив на дитячу психіку і етику, на формування моральних рис особистості.

Як і Платон, Аристотель радив дотримуватися строгого відбору ладів і музичних інструментів. Він ділив лади на етичні, що діють на моральні властивості особистості, практичні, що формують волю до дій, і ентузіастичні, що приводять у захоплений стан. Філософ також рекомендував як цими ладами треба послуговуватися і в яких випадках. Із музичних інструментів Аристотель вважав за краще для виховання дітей групу струнних – кіфари, ліри, вважаючи, що виконання музики на авлосі, флейтах, бубнах і тимпанах приводить до нестримності і шкодить моральності слухачів.

Музиці, як засобу етичного впливу, Аристотель надавав перевагу перед усіма іншими об'єктами чуттєвого сприйняття. «Адже навіть одна мелодія без супроводу зі словами, включає в себе етичні властивості. Між тим, як ані фарби, ані запахи, ані смакові відчуття нічого подібного в собі не вкладають» [20, 86].

В афінян у сімейному музичному вихованні домінував індивідуальний підхід. Уже від народження діти слухали музику. Щоби дитина заснула, няні заколисували її під спів колискових. Музика також використовувалася під час ігор із дітьми, а першими музичними інструментами були брязкальця.

У семирічному віці завершувався період забави. Освіта дівчаток обмежувалася рамками сімейного виховання на жіночій половині будинку.

Тут дівчатка отримували елементарні навички читання, письма, співу та гри на музичному інструменті.

Навчання хлопчиків було іншим. Місце няні заступав педагог. Вибір наук залежав від бажання батька, але обов'язковим було навчання сина гімнастики та музики. Загальний музичний курс хлопчики отримували в кіфариста, де навчалися володіти лірою та кіфарою. Деякий час викладалася також гра на флейті, але згодом від неї відмовилися.

Займаючись музикою, хлопчики вивчали також закони віршування, ритміки і мелодики. Все це привчало їх слух до почуття пропорційності і надавало мовленню ритмічності та гармонійності. Заучувалося напам'ять багато пісень, набувалися навички виконувати народні драми і застольні пісні. Як і спартанці, афіняни надавали перевагу доричному стилю, який найкраще виражав спокій і формував у характері хлопчиків силу та мужність.

Піфагор, Аристотель і Платон указували на профілактичну та лікувальну силу впливу музики. Філософи вважали, що музика відновлює порядок у Всесвіті і порушену гармонію в людському тілі, за допомогою мелодії та ритму змінює настрій дитини.

Особливого значення музичному вихованню надавав Піфагор. Він був переконаний, що «музична гармонія світу» доступна тільки самовідданому і високоморальному громадянину. Пошук музичної гармонії світу розглядався як шлях до моральної досконалості, до згоди з природою. Піфагор створив математичну науку про числові закони, що керують музикою і складається з двох частин: вивчення структури інтервалів і ритміки. Цікаво, що, надаючи важливого, ритуального значення музиці, піфагорійці надавали перевагу струнним інструментам, оскільки духові не годилися для мелодекламації, котра виражає «ритмічне биття Всесвіту» [20, 93].

Одним із головних понять в етиці Піфагора була евритмія – здатність дитини знаходити правильний ритм в усіх проявах життєдіяльності – співі, грі, танці, мові, жестах, думках, поступках. Мудрець вважав, що точний ритм людини співзвучний космічному ритму світового цілого. Від нього

зародилася традиція порівнювати суспільне життя з музичним ладом і музичним інструментом.

Платон у своєму проєкті ідеальної держави вимагав суворого контролю над музикою для виховання в молодих громадян суворості простоти і мужності. Вчений виключав ті музичні лади, які, на його думку, сприяли вихованню в дітей надмірної ніжності та чуттєвості. Так само ретельно Платон відбирав і музичні інструменти, допускаючи використання в місті використання тільки ліри та кіфари, а в селі – сопілки. Філософ також вивчав лікувальний і корисний вплив музики на дітей, вплив ритмів і ладів на їх думки.

Все вищевикладене свідчить, що музиці належала важлива роль в античній освіті як засіб морального й естетичного виховання гармонійно розвиненої особистості.

Інші концепції музичного виховання та розвитку (від середньовіччя до епохи Просвітництва) варіюють, доповнюють, розвивають положення, що зародилися в Давній Греції. При цьому музика, переходячи у сферу естетичного, все більше стає мистецтвом художньої насолоди, втрачає універсальність свого призначення, покладеного на неї античною епохою.

Вивчення засад музичного розвитку та виховання дітей дошкільного віку в епоху Середньовіччя та Відродження представляє значну трудність, бо історичні відомості про це відсутні. Можна тільки припустити, що навчання дітей музики здійснювалося в сімейному колі, у церковно-співочих школах при монастирях і соборах.

Середньовічні трактати, що заторкують питання музичного розвитку та виховання дітей, обмежувалися, здебільшого, викладенням теоретичної складової музичного мистецтва – її цифрової основи, ладової та ритмічної структури. В деяких музично-теоретичних розвідках містяться також етичні настанови про способи та засоби навчання музики. «Хто хоче навчитися [музики], не покладайся на своє почуття, щоби, бажаючи бути учнем істини, не стати вчителем омані; часто запитуй, запам'ятовуй... і втриманому в

пам'яті навчай – це ті три шляхи, що дають можливість учневі перевершити вчителя» [11, 92].

Важливе значення в становленні теорії та практики музичного розвитку дітей мала педагогічна діяльність відомих композиторів і теоретиків музики – Одо з Клюні, Гвідо Д'Ареццо, які обґрунтували значущість музичного розвитку та навчання з раннього віку, пріоритетне значення практики в музичному вихованні та розвитку дітей у родинному колі.

До початку XVII ст. у вихованні дітей дошкільного віку музика була лише частиною синкретичного за своєю природою «дійства», що відтворювало елементи різних сфер культури – фольклорної, релігійної чи світської. Музичне навчання та розвиток дітей у цей період здійснювалося в сім'ї та мало характер прямого входження дитини в світ музичного мистецтва через засвоєння усних форм музичної діяльності в руслі традицій народної педагогіки.

У період із найдавніших часів до початку XVII ст. музичний розвиток дітей не виокремлювався в окрему категорію, а був невід'ємною частиною синкретичного сімейного загального виховного процесу; поняття «ранній музичний розвиток» побутувало як розрізнені уявлення окремих музикантів-педагогів.

На другому етапі загальний музичний розвиток дітей дошкільного віку так само проходив, здебільшого, в домашніх умовах за участю музично-освічених батьків чи професіоналів-музикантів. XVII ст. було ознаменоване появою нових тенденцій в галузі музичного виховання та розвитку дітей. Із утвердженням в культурі панування світської музики складається новий підхід до музичного виховання як необхідного елементу освіти. Відповідно, змінюється спрямованість музично-педагогічної теорії та практики, орієнтованої тепер на становлення світської професійної музики. Музична освіта, в рамках якої здійснювався початковий музичний розвиток дітей, поділяється на загальну та професійну, починає активно розвиватися

професійна інструментальна та вокальна школи; розширюється поле теоретичних пошуків у галузі музичної педагогіки. Відкриваються спеціальні навчальні заклади:

- консерваторії для музично обдарованих хлопчиків (Неаполь) і дівчат (Венеція); метризи (в основному в Франції та Нідерландах);
- співочі школи при католицьких храмах, де з раннього віку проводилося систематичне навчання хлопчиків музики (співу, гри на органі, теорії).

Зусилля музичної педагогіки були направлені на формування музиканта нового типу, що поступово займає провідне положення в музичній культурі, – освіченого музиканта-практика, який із дитячих років удосконалювався в хоровому співі, грі на органі та інших музичних інструментах, в музичній теорії та мистецтві писати музику.

З XVIII ст., завдяки діяльності англійського мислителя Нового часу Ф. Бекона, видатного чеського вченого, філософа і педагога Я. А. Коменського починає складатися система дошкільного виховання та навчання. Педагог стверджував: «Якими діти народжуються – це ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання, зробилися добрими – це в наших силах» [10, 311]. Основним напрямком навчальної системи дітей-дошкільнят стало формування гармонійної особистості. Важливе значення для досягнення цієї мети мала музика. Тому в працях видатних педагогів Я. Коменського, І. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо є поради, вказівки, рекомендації, що торкаються питань музичного розвитку дошкільнят. Найбільш розгорнуто представлена ця ідея в праці Я. Коменського «Материнська школа», в якій педагог виокремлює завдання навчити «початкам музики» дітей у сім'ї. В ній ідеться про те, що музичний розвиток дітей повинен зводитися до того, щоби «навчити співати на пам'ять якийсь вірш із псалмів чи священних гимнів, що буде мати місце в процесі щоденних молитовних вправ» [там само, 23]. На ідеї, закладені Я. Коменським акцентує С. Саяпіна: «У дітей дуже рано пробуджується

інтерес до музичних звуків, попри те, чи будуть це звуки музичних інструментів, чи спів людини. Треба йти назустріч цій дитячій схильності, пропонуючи більш прості музичні інструменти або різні співи, бо рима й мелодія полегшують процес запам'ятовування музичних і вокальних речей» [31, 268].

Французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо наголошував, що «музичне виховання має творче начало, а тому здатне розвинути його в людині, яка займається музикою» [20, 26–27], тому надавав основам музичного виховання в сім'ї важливого значення.

Таким чином, другий етап пов'язаний із розширенням поля теоретичних пошуків у царині музичної педагогіки, відкриттям спеціальних навчальних закладів для дітей, завдяки чому в кінці XVII ст. музичний розвиток дітей виокремлюється як самостійне поняття. При цьому функція сім'ї як первинного джерела музичного досвіду дитини, природне середовище музичного спілкування, в якому діти проводять більшу частину свого життя, не змінилася.

Третій етап характеризується тим, що музичний розвиток дітей здійснюється як в сім'ї – стихійно, так і цілеспрямовано в спеціально організованих дошкільних закладах. У 1840 р. Ф. Фребель заснував перший навчальний заклад дошкільного виховання, якому дав назву «дитячий садок». Німецький педагог вважав: свою внутрішню сутність людина розкриває не тільки «через працю та гру, а й за допомогою звуків, фарб і форм» [19, 70], тому фребелівська система дошкільного виховання включала в якості обов'язкового компонента і музичний розвиток. Для цього Ф. Фребель розробив серію рухомих ігор для дошкільнят, побудовану на основі наслідування явищ природи, тварин, діяльності людей (напр., ігри в метелика, квіти, зірки, вінки, «Лисичка ходить колами», «Котики – мишки»), які супроводжувалися виконанням пісень, написаних Ф. Фребелем (на музику Р. Кель) та увійшли до збірника «Материнські пісні». Матеріал цього збірника успішно застосовувався у сімейному середовищі, відтак –

закріплювався на заняттях у закладах дошкільної освіти. Батьки, які дбали про музичний розвиток своїх дітей, опановували ігровий і пісенний продукт і у вільний час залюбки впроваджували їх у практику домашнього навчання дітей.

Вчені роздумували над моделлю «ідеального дитячого садка» і пропонували різні системи музичного розвитку, які включали такі види музичної діяльності: спів, слухання музики, танці, гра на дитячих музичних інструментах. Основним призначенням музичного розвитку було «формування навиків копіювання та механічного відтворення мелодій, ... розвиток творчих сил дитини» [8, 20]. Задля цього необхідно спиратися на відкриту активність дітей, виходити з їхньої природи, дивитися на них як на «маленьких художників». У музичній роботі з дітьми у домашніх умовах педагоги виокремлювали два етапи: перший – сприймання музики, коли дитині співають, грають на інструменті, а вона слухає; другий етап повинен вибудовуватися на методі «звільнення творчих сил», завдяки якому дитина може «творити музику, імпровізуючи мелодії голосом чи на музичному інструменті» [там само, 22].

Значні досягнення в розробці теоретичних положень музичного розвитку в «період першого дитинства», коли дитина розвивається в сім'ї, належать зарубіжним ученим. Вони обґрунтували методичні принципи теорії естетичного виховання, в якому музика, природа, гра і розваги виступали основними компонентами розвитку. В естетико-педагогічній теорії домінувала думка, що треба йти не від музики до дитини, а, навпаки, від дитини, «з її переживаннями, настроями й природною творчістю, до співу та через спів до музики» [2, 101]. Вчені наголошували, що основу музичного виховання та розвитку дітей у домашніх умовах повинно складати формування музичного почуття, здатність творити, імпровізувати.

Необхідно відзначити значущу теоретичну цінність ідей, первинність яких належала К. Ушинському, пов'язаних із необхідністю ретельного відбору музичного репертуару, який би відповідав потребам, інтересам і

віковим можливостям малюків. Покликаючись на К. Ушинського, «за можливості треба вибирати народні пісні чи скомпоновані в народному дусі... про якийсь звичайний предмет, про відоме явище дитячого життя» [46, 91]. Втілення цієї ідеї було реальним, оскільки зарубіжні й українські педагоги-музиканти укладали співаники, збірники дитячих пісень, в яких було представлено різноманітний, добре дібраний матеріал (народні пісні та ігри для дітей) із коментарями.

У другій половині XIX ст. побачили світ ще кілька дитячих збірників іноземних авторів. У 1873 р. було видано «Збірник статей і матеріалів для бесід і занять вдома», де автор розробив методи знайомства з іграми під час співу; збірник «Рухливі ігри зі співом», в якому представлені музичні ігри, популярні в сімейній музичній практиці («Теремок», «Дощик», «Коровай»).

Отже, в кінці XIX ст. музичний розвиток дітей у період раннього дитинства здійснювався як у процесі домашнього музикування в сім'ї, так і в дошкільних установах. У сфері музичного розвитку дітей накопичується різносторонній теоретичний матеріал і цінний практичний досвід: розробляються концепції, системи та методики виховання, розвитку та навчання дітей музики з раннього віку; видаються спеціальні збірники музичних творів для дошкільнят.

На зламі XIX–XX ст. з'являються перші роботи, присвячені питанням навчання співу маленьких дітей. Так, у працях зарубіжних педагогів-музикантів обґрунтовується важлива роль співу в музичному розвитку дітей-дошкільнят. Наголошується, що «для успішності будь-яких музичних занять необхідно розвивати загальну музикальність..., а для цього кращим засобом є спів, доступний всім... дітям» [17, 61]. При цьому надавалася увага цілеспрямованості та послідовності в навчанні, закономірностям психофізичного розвитку дітей, ставленню перед ними тільки посильних завдань, котрі можуть бути для них не тільки зрозумілими, а й зреалізованими.

Було також розроблено методику навчання співу, в якій на початковому етапі діти вчилися «представляти... даний звук подумки», рекомендовано використовувати цифрове або графічне зображення висоти звуків – «сходінку». Так само надавалося достатньої уваги чистоті інтонування, на противагу цифровому відображенню звуків, буквенному способу позначення звуків, зручному для вправлення дітей у вокалізації.

Зарубіжні педагоги-музиканти створили дидактичний комплекс, у якому за основу були вибрані взірці давньоруських наспівів, інтонаційно близьких до характерних зразків народної музики, а також зручних для початкового навчання дітей співу.

Вираженням нових педагогічних тенденцій була методика співу, в якій використано новітні для того часу методи стимулювання творчого потенціалу дітей у вокальній імпровізації, проведені спеціальні дослідження для «вияснення причин фальшивого співу у дітей дошкільного віку» [13, 53].

Водночас теорія музичного розвитку дошкільнят у домашніх умовах поповнилася відомостями з вікової педагогіки та психології, зокрема про особливості музичного розвитку дітей раннього віку. Підкреслювалося, що саме період «першого дитинства» є найбільш сприятливим для розвитку уваги, відчуттів, емоційної сфери. Головною метою музичного виховання та розвитку, на думку зарубіжних педагогів і психологів, є розвиток музичного слуху дитини в процесі співу та слухання музики. Зокрема психологи визначали важливим у музичному розвитку дітей дотримання двох основоположних принципів: врахування реакції на музику з боку дитини та дотримання строгої співмірності в музичних враженнях.

Вчені роздумували про створення «виховної музики для дітей», головним завданням якої був відбір музичного репертуару, послідовність його ускладнення, знання про музичні інструменти, необхідні для музичної діяльності дітей. Адже саме правильно організоване музичне виховання дозволяло дітям скристалізувати навички у сфері почуттів, розуму і волі, тому «від детальної розробки питань музичного розвитку з раннього

дитинства у сім'ї ...залежить морально-естетичний розвиток людської особистості» [19, 111].

Значною подією в історії розвитку ідей раннього музичного розвитку дитини було створення швейцарським педагогом і композитором Е. Жак-Далькромом теорії музично-ритмічного виховання, що отримала широкий резонанс у різних країнах. В основу цієї музично-педагогічної системи було покладено поняття ритму як універсального начала, що впливає на дитину в цілому, виховує та формує її тіло, душу, дух. Музичний розвиток за системою Е. Жак-Далькроза здійснювався шляхом використання музичного руху, музичної ритміки. Педагог-музикант рахував, що зрозуміти та пережити музику «дитина може не за допомогою слова, а на основі руху тіла» [13, 21]. Для цього використовувалися різні фізичні вправи, танці, сюжетно-образні рухи тощо. Система Е. Жак-Далькроза не обмежувалася вихованням у дітей відчуття ритму. В коло її головних задач входив розвиток творчого уявлення, пластичності, виразності рухів, і головне, емоційно глибокого проникнення в музику. При цьому педагог визначав важливим те, щоби організований процес занять з дітьми приносив їм радість.

Майже одночасно з Е. Жак-Далькромом створив свою систему музичного виховання дітей угорський педагог, композитор, музичний теоретик З. Кодай. Визначальним напрямом його педагогіки є пріоритетна роль співу – найбільш доступної форми музичної діяльності дітей із раннього віку. Ця система заснована на співочо-хорових національних традиціях. Ототожнюючи народну пісню з рідною музичною мовою дитини, З. Кодай стверджував, що подібно до словесної мови, дитині треба оволодіти музичною в найбільш ранньому віці. При цьому музичний розвиток повинен ґрунтуватися на конкретній музиці, зокрема на народних піснях, які виконуються, на індивідуальні переживання й активне музикування.

Важливе місце в історії музичного розвитку дітей дошкільного віку займає система дитячого музично-творчого виховання німецького педагога та композитора К. Орфа. Головна ідея її полягає в синтезі слова, звуку і

жесту, які повертають музику до її праоснов, споконвічних джерел. Основним методом системи К. Орфа стала музично-сценічна гра, заснована на «елементарному музикуванні». За К. Орфом, музичний розвиток дитини повинен відбуватися в процесі активної творчості з використанням найпростіших інструментів.

Ранній музичний розвиток дітей тісно пов'язаний із проявом дитячої думки, тобто музичним мисленням, що проявляється в процесі сприйняття та відтворення музичних образів, яке корелює з музичною інтонацією. Саме музична інтонація має важливе значення для розвитку музично-творчих реакцій дітей, усвідомленого сприйняття ними музичного матеріалу.

Отже, теорії раннього музичного розвитку дітей, запропоновані зарубіжними педагогами, методи яких є придатними для домашнього музикування, задовольняють емоційні й естетичні потреби дітей, пробуджують наявні та розвивають потенційні музичні, психомоторні схильності, так само інтелектуальні, зокрема такі як здатність помічати, наслідувати, концентрувати увагу, мислити, запам'ятовувати, спостерігати, самостійно творити, ідентифікувати та диференціювати.

У розвитку та вдосконаленні цих функцій важливу роль мають музика-слово-рух. Музичні, музично-рухові і словесно-рухові заняття збагачують освітній процес, роблять домашні заняття більш легкими, втішними, стимулюють дітей до активної участі в навчанні, розвагах, праці.

Важливого значення музичному розвитку дітей у сім'ї надавали й українські вчені, педагоги. Серед необхідних умов сімейного музичного виховання в українській родині та в цілому в українській педагогіці завжди було сприйняття краси оточуючого середовища і розуміння мистецтва. Зростаючи у таких умовах дитина залучалася до естетичних та духовних цінностей народу, збагачувала свій внутрішній світ.

Так, мислитель Г. Сковорода під принципово новим кутом зору розтлумачив проблему самопізнання, наголошуючи на необхідності кожній людині знайти своє «справжнє обличчя». Філософ, поет, композитор,

педагог-просвітник Г. Сковорода вбачав у пісенній творчості шлях до людських сердець, до збудження думок. Ідеї вченого мали значний вплив на процес виховання дітей у сім'ї засобами музики, яке стало головним стрижнем його теорії виховання гармонійної особистості. Думки філософа знайшли своє яскраве підтвердження у мистецькій практиці відомих поетів, письменників, музикантів (Т. Шевченко, І. Франко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, М. Хвильовий, Л. Костенко та ін.).

Важливим етапом у розвитку традицій музичного виховання дітей у сім'ї була творчість та музично-педагогічні ідеї відомих українських композиторів М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, Б. Яворського, П. Козицького та ін. Так, М. Лисенко надавав вагомого значення питанням музично-естетичного виховання дітей, він створив опери, розраховані не тільки на дитячу аудиторію, а й на участь у них самих дітей. «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна» побудовані на сюжетах народних казок і народнопісенних інтонаціях, у них яскраво втілені провідні естетичні принципи і методи виховання дітей. Покликаючись на І. Цебрій, «Шлях оволодіння дітьми специфікою оперного мистецтва, на думку композитора, мав проходити через народну музику, знайомі мелодії, образи казок і народної поезії» [47, 42].

У музично-педагогічній спадщині М. Лисенка важливе місце належить збірці «Молодощі». На думку Т. Мартинюк, «образна сфера... цих творів (25 дитячих ігор, 13 веснянок із форепіанним суповодом – І. Х.) є такою, в якій надзвичайно зримо постає синтез різних видів мистецтв» [14, 113]. Всі пісні, забави композитор «підслухав» у середовищі простого люду, тому вони просякнуті народним духом. Цим матеріалом залюбки послуговувалися батьки, вчителі співу.

На початку ХХ ст. з'являється низка посібників для вчителів музики, якими могли скористатися і батьки, знайомлячи дітей із українськими народними піснями – невичерпним джерелом для вивчення життя народу, його історії, побуту. Серед них «Збірка народних пісень в хоровому розкладі,

пристосованих для учнів молодшого й старшого віку» М. Лисенка, «Шкільний спів» О. Дзбанівського, «Шкільні співи для виховання дітей» С. Чарнецького та «Луна», «Свят-вечір», «Колядки та щедрівки» К. Стеценка. Збірки склалися з опрацювань українських пісень, які набули популярності на зламі століть.

Педагогічна діяльність К. Стеценка спонукала композитора до створення дитячих опер «Івасик-Телесик» та «Лисичка, Котик і Півник», посібників «Шкільний пісенник», «Початковий курс навчання дітей нотного співу», «Методика шкільного співу». Найкращим матеріалом для музичного розвитку дітей у сім'ї, їхнього естетичного смаку К. Стеценко вважав народні пісні та твори композиторів-класиків.

Я. Степовий також надавав уваги музичному вихованню дітей у сім'ї, створивши збірки «Проліски» (1921), «Малим дітям» (1911), «Кобзар» (1919) і ін. І хоча у них домінують оригінальні авторські твори, написані на основі фольклорного матеріалу, і українські народні пісні, вони за своїм змістом відповідають дидактичним принципам і «свідчать про тонке розуміння автором дитячої психології» [26, 54].

Яскравим явищем у розвитку української музичної педагогіки стали ідеї талановитого музиканта М. Леонтовича. Педагог і музикант підкреслював, народна пісня – найправдивіше за своєю художньою сутністю життєве явище, зрозуміле і доступне для дитячого сприйняття, вона є невичерпним джерелом мудрості та духовності українського народу. М. Леонтович виокремлював ключову роль у музичній освіті дітей саме фольклору, який має стати основним дидактичним матеріалом у музичному вихованні дітей у сім'ї. Методичні розробки композитора ґрунтуються на фольклорному матеріалі, який М. Леонтович трактував як найбільш доступний матеріал для залучення дитини до світу музики.

Композитор В. Сокальський, продовжуючи традиції М. Лисенка, створив оперу-казку «Ріпка» котра вирізняється яскравою, водночас простою, музичною мовою, використанням фольклорних інтонацій. Завдяки

цим рисам окремі номери опери-казки набули популярності і з успіхом використовувалися батьками під час музикування з дітьми.

Практику музичного виховання дітей збагатили галицькі композитори-священники, які створили «Співаники», зокрема В. Матюк, Д. Січинський, О. Нижанківський, буковинець С. Воробкевич і ін. До найбільш популярних музичних збірників для дітей, у яких домінувала українська народнопісенна творчість належать такі: «152 патріотичні і народні пісні» (1903), «Збірник народних і патріотичних пісень на дитячі голоси» Д. Січинського (1904); «Пісенник для початкових шкіл» А. Вахнянина (1899); «Руський співаник для шкіл народних» В. Матюка (1884); «Українсько-руський співаник з нотами» О. Нижанківського (1907); «Співаник народних пісень» у 2-х частинах Я. Ярославенка (1910); «Українські народні пісні у триголосному викладі» (1925, два випуски), «Шкільний співаник» у 2-х частинах (1925), «Співаймо! Збірничок пісень на два голоси для шкільної молоді» (1926), «Збірник народних пісень у викладі на три голоси для шкільних хорів» Ф. Колесси (1927).

Так, С. Воробкевич наголошував на значущості музики у житті дитини: «Вплив музики на людей превеликий, бо через музику вчиться людина і глибше відчувати, і облагороджувати своє серце і душу» [26, 55]. Працюючи вчителем співів, він вивчав психологію дітей, їхні інтереси і запити, збирав матеріал для своїх посібників. Перший збірник пісень для дітей шкільного віку побачив світ 1870 р. С. Воробкевич скомпонував його на власні вірші. У його «Співанику для шкіл народних» у трьох випусках значне місце відводилося українським народним пісням та оригінальним творам на слова Ю. Федьковича і С. Воробкевича, якими залюбки послуговувалися як батьки, так і вчителі.

Значне місце у творчості В. Матюка займають пісні для дітей, опрацьовані автором у «Руському співанику для шкіл народних. Ч. 1» (1864), «Співанику для шкіл народних» (Ч. 3 і 4). Виданням співаників для дітей композитор дуже піклувався, вважав, що це найкращий матеріал для

виховання майбутнього української нації. Про популярність пісенного матеріалу «Співаників» В. Матюка свідчить той факт, що твори цих посібників використовували С. Воробкевич у «Співанику для шкіл народних», В. Навроцький і В. Сайко у співанику «Школа народна» у 4 частинах, О. Нижанківський в «Українсько-руському співанику».

Цінність має також «Співаник церковно-народний для шкіл народних» (1911). До нього увійшло 67 двоголосих творів вельми придатних для виконання дітьми. В. Матюк ретельно підійшов до його написання: врахував діапазон дитячих голосів, дібрав зручну теситуру, розмістив матеріал за циклами відповідно до чину Богослужіння.

Композитор і педагог С. Людкевич «плідно працював над укладанням посібників і підручників, розробляв питання музично-теоретичної підготовки в музичній та загальноосвітній школах, доклав значних зусиль для збагачення шкільного музичного репертуару», [1, 48] – наголошує І. Бермес.

У статті «Про музикальне виховання» С. Людкевич акцентував, що матеріал співаників повинен укладатися з народних пісень: «Особливо ж відчувається недостача добре аранжованих діточих пісень. Виповнити сю прогалину треба чимшвидше, ...зваживши багатство наших народних мелодій, на яких можна взоруватися» [12, 267].

Цікавим і продуктивним є підхід до музичного виховання дітей у сім'ї В. Верховинця, який акцентував на гармонійний розвиток особистості через активну ігрову діяльність (ігри з рухами, танцями, співом – І. Х.). Педагог у передмові до видання посібника «Весняночка» зазначав: «Гра є наймиліша хвилинка, котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей» [26, 55–56].

С. Панасюк наголошує, що «Педагогічні ідеї і методика В. Верховинця широко використовується у сучасній музично-виховній практиці: це рухливі музичні ігри, інсценування пісень, рухова імпровізація, танок. Багато творів з репертуарно-методичного посібника «Весняночка» увійшло до 19 навчальних програм з музичного мистецтва та хореографії

загальноосвітніх шкіл, шкіл естетичного виховання, дошкільних дитячих установ» [22, 18–19].

У передмові до посібника «Весняночка» педагог акцентував: «Гра є наймиліша хвилинка котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та індивідуальних здібностей» [5, 53].

В. Верховинець вважав, що «дітям потрібна гімнастика, яка не розстроювала б їх нервів, а заспокоювала, приносила все нові враження і непомітно розвивала б у них не тільки силу фізичну, але єднала б у собі виховання тіла й розуму» [там само, 6].

Отже, педагогічна спадщина українських педагогів, композиторів, священників заслуговує особливої уваги та вивчення. Творче використання її кращих надбань може стати одним із важливих чинників піднесення рівня музичного виховання дітей у сім'ї.

РОЗДІЛ 2.

Особливості сімейного музичного виховання

На думку М. Стельмаховича, практика родинного виховання знає чимало засобів розвитку в дітей емоційних відчуттів, розширення їхнього естетичного світогляду й досвіду з метою вироблення смаку, потягу до прекрасного й негативного ставлення до поганого, пробудження в молоді творчих естетичних здібностей у різних видах діяльності» [37, 157]. І в цьому процесі значуще місце належить музиці, зокрема національному фольклору, вагоме місце в компендіумі якого належить українським народним пісням. Процес прилучення дітей до прекрасного закладається в сім'ї, він «починається дуже рано, з маминої колискової пісні, де народ опоетизовує природу, любов і ніжність, людяність і добро...» [там само].

Перші роки життя дитини є найважливішими для її подальшого загального, зокрема музичного розвитку. Тому створення умов для активного музикування дитини в родині, спільно з батьками, практично з часу її народження є ключовою ідеєю.

Музика – особливий вид мистецтва на шляху виникнення різноманітних відтінків емоційно-чуттєвих станів дитини, її переживань, настроїв. Одночасно вона є інструментом пізнання, осмислення та засвоєння прекрасного в самій дійсності, краси і глибини людських почуттів, стосунків. «Музика переносить нас зі сфери видимості – у сферу почуттів, із галузі предметних образів – у сферу безтілесних звуків, із космосу зору у світ слуху. Предметом музики стає ...“життя душі”, інтонаційно виражені переживання і почуття людей, укладений у них життєвий сенс» [14, 76], – підкреслює Т. Мартинюк.

Радість від різного роду музикування, що за цілеспрямованого батьківського впливу відбувається систематично, сприяє формуванню у дітей позитивного ставлення до музики та глибокого інтересу до музичного мистецтва. Емоційне благополуччя дитини в сім'ї – це надзвичайно

важливий фактор для розвитку у дітей музичного інтересу, успіху в їхньому музичному розвитку. В сім'ях, де спілкування з дітьми відбувається постійно у доброзичливій атмосфері, де батьки для дітей є авторитетом, їхній приклад буде сприйнятий дітьми з особливою увагою. Активне й уважне ставлення батьків до дітей (співпереживання, любов, турбота, радість за успіхи) має величезний вплив на генерування їхніх інтересів. Саме в сім'ї дитина не лише виявляє свої здібності, а й отримує певне їх відбиття, оцінку, спрямування.

2.1 Педагогічні умови для музичного розвитку дитини в сім'ї

У ранньому віці дитина найбільше піддається впливу ззовні. Вона, як вважає З. Карпенко, – «чиста дошка, поскільки її свідомість ще не обмежена соціальними стереотипами» [33, 41]. Те, що буде «написано» на цій дошці, залежить від середовища, в якому знаходиться дитина, – від сім'ї.

В. Сухомлинський вважав, що батьківська любов, піклування, вимогливість і захист створюють необхідні умови, вельми сприятливі для розвитку і реалізації дитиною всіх її інтелектуальних і духовних потенцій. Ця думка знаходить висвітлення в працях науковців, які наголошують, що в сімейній атмосфері спілкування легко й невимушено виникають і знаходять своє задоволення «перші прояви допитливості та пізнавального інтересу дитини» [там само, 61].

Сім'я – «середовище», що впливає на дитину всім: укладом побуту, кожним вимовленим словом, висловленою думкою, інтонацією. Ще більше – прикладом, вчинками, діями, захопленнями – ставленням до оточення.

Сьогодні все більшої актуальності набуває питання про роль сім'ї в музичному розвитку дитини. Музичний розвиток – це розвиток інтересів, смаків, потреб дошкільників, музичної пам'яті, мислення, уяви; розвиток музично-творчих здібностей. Музичний розвиток не є основним

компонентом у процесі загального розвитку дитини, втім його цінність – беззаперечна. Можемо виокремити етапи музичного розвитку дитини як взаємодію основоположних факторів: а) індивідуальна природа дитини (внутрішній світ); б) зовнішнє середовище (зовнішній світ); в) музична діяльність дитини.

Важливим є музичний досвід родини, її музичні вподобання, інтереси, дозвілля. Саме ці настанови формують певний комплекс музикальності дитини, закладають фундамент її подальшого музичного розвитку.

Особлива роль у вихованні дитини належить музиці, що є важливим засобом формування її особистісних якостей, духовного світу. Значущість музики для дитини визначається тим, що музична діяльність стає одним із ранніх засобів пізнання навколишнього світу. Музика позитивно впливає на морально-естетичний розвиток особистості дитини, її свідомість, почуття і поведінку. Мало-помалу оволодіваючи різними видами творчої діяльності, як-от сприйняттям, виконавством, компонуванням, у дітей розвиваються здібності, закладені від природи, загальні та спеціальні музичні дані.

Дошкільний вік надзвичайно важливий для музичного розвитку дитини, особливо в колі сім'ї. Якщо в процесі музичної діяльності буде сформована музично-естетична свідомість – це матиме важливе значення для загального духовного становлення дитини. Важливу роль у цьому процесі відіграє родина. Проте в музичному родинному вихованні дошкільнят мають місце окремі неузгодженості, позаяк використання музики в сім'ї вельми часто носить стихійний характер і батьки не усвідомлюють її значущості. Можна виокремити такі основні протиріччя:

- між демократичними процесами в суспільстві, які сприяють створенню сприятливих умов для вияву творчої ініціативи родини у вихованні дітей, і внутрішньою неготовністю до цього батьків;

- між існуючими багатими традиціями музичного виховання в українських родинах і небажанням впроваджувати та примножувати їх у практиці більшості сучасних сімей;

– між досвідом здійснення музичного виховання в родині та відсутністю теоретичної бази для його реалізації, розробок основних питань, вирішення яких можливе через тісну співпрацю дошкільного, закладу загальної середньої освіти закладу та родини.

Для дитини сім'я є найбільш локалізованим типом соціального оточення, де «емоційний компонент у сімейному вихованні переважає над раціональним» [33, 54]. Саме в сімейному колі можна створити умови й спрямувати в потрібне творче русло музичний розвиток дитини. Втім, прищепити дітям любов до музики зможе тільки та людина, котра сама тонко її відчуває, глибоко сприймає, розуміє. Тому, природно, виникає питання про музичне сприйняття не тільки дітей, а й батьків.

Проблема участі сім'ї у вихованні в дитини інтересу до музики набуває особливої гостроти на сучасному етапі. Батьки можуть разом із дітьми співати, слухати музику чи музикувати. Спільне слухання музики, спів чи гра на музичних інструментах заохочує і дітей, і дорослих до обміну думками, власними емоціями, отриманими від почутої чи виконаної музики. До того ж, музика сприяє збагаченню мови у дітей, кращому запам'ятовуванню тощо.

Успіх музичного виховання залежить від того, як ставиться сім'я до цього питання, бо саме в родині, її традиціях закладено основи музичного обдарування дитини. Важливою є ціннісно-орієнтаційна єдність сім'ї, що розуміється як «наявність стійких сімейних традицій, цілісність світовідчуття, образу та стилю життя, наявність значущої спільної діяльності, соціально-культурний рівень її розвитку» [32, 82].

Батьки, спираючись на особливості музики як вельми ефективного засобу розвитку дитини, допомагають їй набути самостійності у предметних враженнях і уявленнях, і, відповідно, розвинути музичну уяву. Позитивний емоційний відгук на музику і музичні твори сприяє гармонійному розвитку особливостей сприйняття і відтворення звуко-ритмічних рухів, активізує здатність слухового уявлення музичних звуків, мелодії тощо.

Враховуючи особливості дошкільного віку в питанні музичного навчання в домашніх умовах, можна виокремити такі моменти. По-перше, дитина цього віку ще не усвідомлює музичних термінів (напр., мелодія, темп, ритм, тембр, мажорний чи мінорний лад), не може надати музичним творам характеристики. Це пов'язано з зовнішньою стороною їхнього сприйняття, а не з тими відтінками, які заклав композитор. По-друге, набувши елементарного музичного досвіду в сім'ї, в дитини покращиться сприйняття музики, воно стане більш свідомим і цілеспрямованим. Діти співають короткі пісні, слухають невеликі музичні твори і практично відразу по закінченні співу чи звучання дають оцінку зовнішнім якостям: подобається – не подобається, красива, сумна тощо. Саме на таких сімейних заняттях музики діти дошкільного віку можуть поступово не тільки здобувати певний досвід, втілювати власний музичний задум, передусім через музичні ігри, підключаючи до них однолітків і дорослих членів родини. При цьому, вивчивши дитячу пісеньку чи прослухавши невеликий музичний твір, діти з задоволенням виконують його батькам. За цих умов батькам необхідно всіляко підтримувати творчі починання своєї дитини для того, щоби в подальшому їй було цікаво займатися музикою. На противагу цьому, якщо дитина буде відчувати, що її батькам нецікаво як проходять музичні заняття, що опанувала дитина, то, відповідно, вона через деякий час втратить інтерес до процесу навчання й перестане займатися музикою.

Системність музичних занять в домашніх умовах має благотворний вплив на загальний розвиток дітей. Однак батькам не варто «перегинати палку». Формування інтересу і мотивації до музичних занять повинно відбуватися поетапно, коли дитина поступово залучається до світу музичного мистецтва і діяльності, розширює свій кругозір, виявляє свої задатки, розвиває здібності.

Навчання музики буде повноцінно реалізовуватися через спілкування дитини не тільки з дорослими, передусім із батьками, «а й однолітками, через взаємодію дитини з музикою, через занурення дитини в музичну діяльність»

[23, 102]. Батьки повинні розуміти, що музичне виховання важливе для різнобічного, гармонійного розвитку їхніх дітей, і намагатися найбільш повно використати його можливості.

Навчаючи дитину музики, батьки ставлять певну мету і завдання. Успіх залежатиме від їхнього ставлення до музики та музичних професій. Однак головним завданням музичного виховання дітей у сім'ї є ті самі задачі, що і в дошкільному закладі, а саме:

- «— збагатити духовний світ дитини музичними враженнями, викликати інтерес до музики, передати традиції рідного народу, сформувати основи музичної культури;

- розвинути музичні та творчі здібності в процесі різних видів музичної діяльності (сприйняття, виконавства, творчості, музично-освітньої діяльності);

- сприяти загальному розвитку дітей засобами музики» [8, 53].

Музично обдаровану дитину можна розпізнати ще в закладі дошкільної освіти і вже в цей період приділити їй більше уваги, щоб розвинути її природні здібності в конкретній музично-творчій діяльності. Важливо, щоб батьки усвідомили значущість музичного виховання, перші «кроки» в цьому напрямку зробили в родинному колі. Для цього вони повинні не тільки музикувати з дітьми вдома, а й залучати їх до занять у музичних гуртках, студіях, музичних школах, школах мистецтв, відвідувати з ними концерти, музичні спектаклі тощо. Таким чином, діти будуть розширювати свої знання, музичний досвід, збагачуватися музичними враженнями.

Важливе значення має вибір музичних творів, які дитина буде слухати вдома. Успіх сприйняття залежить від музичного смаку, музичного досвіду сім'ї, її культурного рівня. Для розвитку музичних здібностей дітей, рекомендується використовувати народну та класичну музику, адже тільки на шедеврах можна виховати хороший музичний смак маленьких слухачів. Діти повинні розвиватися в лоні української народної пісні – невичерпного

джерела творчості, бо саме пісня тісно пов'язана з мовою, народними традиціями, звичаями, духовною культурою народу. Якщо дитина слухає народні мелодії з раннього дитинства, вона захоплюється їхніми інтонаціями, легко запам'ятовує їх. Ба більше, дитині вельми важливо відчувати красу як класичної, народної, так і класичної музики, набуті досвіду її сприйняття; прислухатися до звучання різних музичних інструментів тощо. Особлива роль належить музиці, яку композитори створюють спеціально для дітей, оскільки вона має яскраву художню образність, є доступною для їх сприйняття. Йдеться не тільки про українські народні пісні, а й про невеликі твори чи фрагменти з яскравою мелодією, що запам'ятовуються «ритмом, барвистою гармонізацією, оркестровкою (п'єси Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Ф. Шопена, М. Лисенка, В. Косенка та ін.), старовинну музику А. Вівальді, Й. Баха, В. Моцарта та ін.» [29, 91].

До основних педагогічних методів, які є придатними для використання в сімейному музичному вихованні, необхідно віднести такі: наочний (слуховий, зоровий), словесний, практичний.

Наочно-слуховий метод є ключовим у процесі музичного виховання дітей. Тим паче, коли в родинному колі звучить різна музика, яку не тільки слухають, а за можливості виконують, то діти накопичуватимуть слуховий досвід у різних формах музичної діяльності (активних і пасивних, націлених на безпосереднє заняття музикою та використання її як фону для іншого виду діяльності).

Наочно-зоровий метод у сімейному вихованні передбачає використання репродукцій картин, ілюстрацій високої якості. Вдома батьки мають таку можливість, коли пропонують дітям книги з гарними репродукціями картин, ілюстрацій. Ведучи мову, наприклад, про епоху написання музики, дорослі розповідають дітям про народні традиції, обряди, знайомлять з зображеннями предметів побуту, одягу. Розглядаючи репродукції картин, які відповідають за настроєм музиці, що звучить, батьки, таким чином, збагачують уявлення дітей про мистецтво.

Словесний метод також є дуже важливим. Короткі бесіди про музику, думки про неї дорослих допомагають дитині настроїтися на її сприйняття, підтримують інтерес до музики. Під час слухання дорослі можуть звернути увагу дитини на зміни настроїв, у звучанні (як ніжно та сумно «співає» скрипка, тривожно та похмуро звучить віолончель, як виблискують та переливаються звуки челести, трикутника, як загалом звучить мелодія (радісно, сумно, загадково тощо).

Практичний метод (навчання гри на музичних інструментах, співу, музично-ритмічних рухів) дозволяє дитині оволодіти певними вміннями та навичками виконавства та творчості. Дошкільнятам властива потреба виражати свій настрій якнайперше у співі – найбільш доступному виді музичної і виконавської діяльності. Спів – складний процес звукоутворення, в якому вельми важлива координація між слухом і голосом, взаємодія співочої інтонації і слухового, м'язового відчуття. Спів розвиває голосовий апарат, укріплює голосові складки, покращує мову, сприяє виробленню вокально-слухової координації.

Голос дитини – природний «інструмент», яким вона володіє з ранніх років. Спів «позитивно впливає на дитячий організм, допомагає розвивати мову, дихання, зміцнює голосовий апарат» [45, 60]. Сутність співу в тому, щоби дитина правильно зрозуміла зміст музичних образів, проявила свої почуття. Для того батьки повинні якомога частіше співати разом із дітьми їх улюблені пісні.

Необхідно змалку розвивати в дітей уміння зв'язати свої рухи з музикою в доступній, цікавій для дітей формі: ритмічних вправах, музичних іграх, танцях. На ранніх етапах музичного розвитку діти непередбачувані в своїх діях. Чим складніший і об'ємніший музичний твір, тим більше рухів, тим інтенсивніше розвивається слухова увага. Ба більше, в музично-ритмічних вправах народжується творча уява, розвиваються вольові якості.

Слухання музики в сім'ї включає в себе знайомство дітей із музичними творами, набуття навиків культури слухання музики, формування

музичного смаку. Навички культури сприйняття зароджуються «шляхом багаторазового прослуховування музики, доступної дитячому розумінню» [27, 197]. В ранньому дитинстві розвивається вміння вслухатися в музичні звуки, тому дітей 3–4 років привчають слухати пісню до кінця, не відволікатися. У старших дошкільнят ці навички поглиблюються, завдяки чому у шкільному віці дитина може стати активним слухачем музики.

Чи не найбільший інтерес викликає в дитини гра на музичних інструментах. Крім того, якщо в сім'ї послуговуються музичними інструментами, прилучаючи, тим самим, дитину до сфери музикування, то, в першу чергу, батьки дбають про розвиток її творчих здібностей. Дитячі інструменти «повинні звучати чисто, бути доступними дітям за своїми розмірами, вагою, простими за конструкцією, міцними» [43, 205]. В ранньому та молодшому дошкільному віці використовують брязкальця, дзвіночки, сопілочки, маленькі бубни. Старші дошкільнята повинні знати назви інструментів, характер їх звучання, правила користування ними. Діти можуть виконувати прості (з кількох звуків) пісні, імпровізувати невеликі ритмічні та мелодичні поспівки.

Успішність використання всіх вищезазначених методів залежить від загального культурного та музичного рівня дорослих, їх педагогічних знань й умінь, здібностей, почасти терпіння та бажання зацікавити дітей музикою.

Музична діяльність дітей у колі сім'ї має такі форми організації: традиційні – заняття з дітьми; вільні форми – розваги, самостійне музикування дітей; музика як фон для іншого виду діяльності. В заняттях із дітьми функція батьків чи педагога повинна бути активною – це спільне слухання музики, музикування; слухання записів музичних казок, музики до мультфільмів, осібне музикування дітей. Дорослий може втручатися в цю діяльність тільки для того, щоби допомогти дитині підібрати мелодію тощо. Дитина повинна відчувати, що її завжди підтримають, приділять увагу.

До більш вільних форм музичної діяльності можна віднести слухання музики у поєднанні з іншою діяльністю (тихими іграми, малюванням).

Сприйняття музики в такому випадку може бути фрагментарним. Навіть коли музика звучить як тло для інших занять, таке її вільне сприйняття, що не супроводжується бесідою, все ж корисне для розвитку та збагачення музичних вражень дошкільників, акумулювання слухового досвіду. Рекомендується використовувати таке слухання музики навіть з маленькими дітьми, щоби вони звикали до інтонацій різної за стилем музики. Музика може звучати і в часі ранішньої гімнастики. В цьому випадку треба добирати легкі, танцювальні, ритмічні мелодії.

До важливих форм сімейного музичного виховання належать також «відвідування театральних вистав (лялькових, музично-драматичних театрів), оперних постановок, концертних програм» [25, 314]. Ці заходи не повинні бути спонтанними, а продуманими наперед, запланованими. Після їх перегляду, треба обговорити їх у сімейному колі, висловити свою думку, вислухати враження членів родини. Таким чином, сімейне музичне виховання є важливим для різнобічного розвитку дітей. І батьки повинні намагатися найбільш повно використовувати його перспективи.

Виконання пісень, музичні ігри розвивають пам'ять дітей. Прослуховування з дитиною дитячих пісень, інструментальної музики розвиває її уяву. Слухаючи музику, дитина формує у своїй уяві нові емоційні враження відповідно до характеру музичного взірця або ж згадує раніше пережиті ситуації та збагачує їх своєю фантазією.

Вченими доведено, що найкращі умови для музичного розвитку та виховання дитини раннього віку створюються в сім'ї. Відомо, що чимало дітей до трьох років не відвідують заклади дошкільної освіти. Тому роль педагогів, зокрема і музичних, повинні взяти на себе батьки. Оскільки саме в період дошкілля закладається фундамент для піднесення музичних здібностей, прилучення дітей до музикування, якнайбільше співу, слухання музичних творів, то в дітей формуватиметься позитивне ставлення до музики. Для досягнення позитивного результату батьки повинні володіти відповідними педагогічними методами та прийомами, формами організації

музичного виховання в сім'ї, розуміти його значущість в житті дитини. Щоб музична діяльність батьків була успішною вони повинні всякчас підвищувати свій культурний рівень.

Передумови музичного виховання і розвитку дитини в сім'ї тісно пов'язані з загальною культурою, вродженими музичними задатками, ставленням до музики і музичної діяльності членів родини, способом її життя, пов'язаністю з національними традиціями.

Майже у кожній сім'ї є всі можливості для залучення дітей до різних видів музичної діяльності. В тих сім'ях, де діти слухають музичні твори, займаються музикуванням, створюється сприятливе музичне середовище, вони з перших днів життя отримують цінні враження, що створюють основу для розвитку їхніх музичних здібностей, формування музичних вражень, окультурення. Вдома дитина може слухати музику в професійному виконанні, якісному звучанні на різних музичних платформах (Apple Music, Youtube Music, Bandcamp, Shazam музика).

Вельми ефективним для музичного розвитку дітей є виконавство, що часто-густо виявляється в співі, музично-ритмічних рухах, грі на дитячих музичних інструментах і «передбачає здатність дитини виразно, безпосередньо і щиро передавати настрій, характер музики і своє власне ставлення до неї» [45, 31]. Серед різних видів дитячого виконавства найбільш доступними є спів і гра на музичних інструментах, якими можна займатися в домашніх умовах із батьками, дідусем і бабусею, старшими братами чи сестрами. Дитина без спеціальних занять здатна засвоювати пісні, які вона чує. За наявності в родині музичних інструментів-іграшок (металофон, ксилофон, арфа, сопілка), навчати гри на них можуть батьки, почасти навіть підбирати мелодію на слух.

Інший вид музичної діяльності дітей – музичні виконавство і творчість. Музикування володіє значним потенціалом емоційного, психологічного, соціального впливу, сприяє формуванню таких особистісних рис, як гнучкість, експресивність, спонтанність (здатність до імпровізації),

толерантність, прищеплює навички невербального спілкування, взаємодії та співробітництва.

У дошкільному віці можна спостерігати лише початкові прояви музичної творчості, які виражаються в умінні створювати найпростіші пісенні імпровізації; комбінувати знайомі танцювальні рухи, створюючи нові варіанти танців, знаходити виразні ігрові рухи для передачі різних образів; музикування на дитячих музичних інструментах.

Музичне виконавство і музична творчість повинні викликати у дітей інтерес до музики, сформувати багатий «спектр» чуттєвої сфери. Активна участь дошкільнят і школярів у цих видах діяльності успішно вирішують і інші завдання: розвиток музичних здібностей, формування основ музичного смаку, забезпечення необхідними вміннями і навичками, які діти зможуть згодом використати в самостійній діяльності, зокрема і в сім'ї.

Ще один вид діяльності дітей у лоні родини – музично-освітня, яка передбачає засвоєння елементарних відомостей про музику, її виразові особливості, а також набуття певного запасу навичок і вмінь у різних видах виконавства. Не так часто батьки займаються з дітьми музичною творчістю, все ж здібні діти можуть творити спонтанно, «складати» музику під час ігор – «наспівувати марш, вистукуючи його ритм, співати колискову, заколисувати ляльку; імпровізувати мелодії на дитячих музичних інструментах» [7, 51]. Музично-освітньою діяльністю в сім'ї займаються здебільшого діти, які навчаються гри на музичному інструменті у спеціальних музичних навчальних закладах. Більшість же дошкільнят отримують музичні знання стихійно, без будь-якої системи.

Таким чином, в сім'ї діти отримують різне музичне виховання, різний рівень музичного розвитку. Якщо в закладах дошкільної освіти чи в початковій школі дитина під контролем педагога-професіонала розвивається музично, то в родині, де в повазі музика і пісня, вона буде підтримуватися через різні види музикування, набувати знань, розвивати музичні здібності, формувати основи музичної культури.

2.2 Роль сім'ї в музичному вихованні дітей

Розмитість моральних ідеалів, засилля естради на радіо, телебаченні, інтернетних ресурсах набуло загрозливого відтінку. Агресивний наступ ненайкращих взірців західної масової музики є сприятливим фактором для зростання негативних явищ у музичному розвитку дітей.

У цьому контексті вельми актуальним є підвищення відповідальності батьків за підготовку своїх дітей до життя. На сучасному етапі розвитку українського суспільства сім'я та дошкільні, шкільні заклади загальної освіти, педагоги та батьки не завжди готові до протидії негативним процесам у музичному вихованні.

Виховна роль сім'ї, її життєздатність, стійкість багато в чому залежать від настрою її дорослих членів, цілеспрямованості, вольових рис характеру. В кожній сім'ї складається своя індивідуальна виховна система, що містить чимало педагогічних «знахідок», інколи – прорахунків, і все ж зобов'язана «формувати фізично та психічно здорову, моральну, інтелектуальну особистість, готову до майбутнього трудового, суспільного та сімейного життя» [32, 56]. Моральне й естетичне виховання в сім'ї покликані розвивати талант і обдарування дітей, чи як мінімум дати уявлення про прекрасне в житті. Це найбільш важливо тепер, коли з'явилося багато хибних цінностей, які руйнують внутрішній світ і гармонію, закладену природою в дітей.

Сім'я в сучасних умовах містить у собі як риси локальності, закритості свого існування, так і всезагальності, відкритості, будучи частиною соціуму. Соціальне середовище, різні сфери мікросередовища особистості в різні вікові періоди впливають на людину. Виховні інститути проводять в життя замовлення суспільства – «формувати людину, адекватну до вимог даного суспільства, епохи, виплекати, вивчити та виховати молоді покоління з максимальним урахуванням соціальних умов» [7, 39].

Основні зусилля батьків у музичному вихованні дітей повинні починатися з навчальних закладів: дитячих садків, шкіл, центрів

позашкільної роботи, музичної школи, школи мистецтв. Саме в них працюють професійні педагоги, котрі володіють методикою, використовують сучасні наукові дані, свої спостереження за дітьми та досвід роботи з ними.

У «Книзі для батьків» А. Макаренко писав: «Сім'я – місце, де реалізується привабливість людського життя, куди приходять відпочити переможні сили людини, де живуть і ростуть діти – головна радість життя. Люди, виховані без батьківської любові, часто скалічені люди» [29, 61].

В. Сухомлинський у праці «Серце віддаю дітям» акцентував: «Дитина – це дзеркало морального життя батьків» [42, 82]. У сім'ях, де турбуються про музичний розвиток дітей, їхнє майбутнє, система виховання піддається аналізу, оцінці. Вона буде стрункою та впорядкованою за умови, що батьки мають певну мету музичного виховання, втілюють її в життя, використовують різні методи, засоби, бачать перспективи музичного піднесення дитини.

Батьки повинні усвідомлювати, що музика створює життєрадісний настрій, підвищує тонус м'язів, активізує діяльність всього організму. Ба більше, музичні заняття з батьками розвивають музикальність дітей. Головними ознаками музикальності дитини є: 1) здатність відчувати характер музики, настроїв музичного твору, співпереживати, проявляти емоційне ставлення до музики; 2) здатність вслухатися, порівнювати, оцінювати найбільш яскраві та зрозумілі музичні явища; 3) спроможність виявити творче ставлення до музики.

Для музичного розвитку дітей батькам треба підтримувати їх намагання наспівувати почуту мелодію і не тільки пісень, а й інструментальних творів. Це позитивно впливає на співочі вміння та навички. Треба, щоби діти часто здійснювали розумові операції, такі як порівняння характеру музики (ніжна, сумна, весела, радісна), розрізняли темп, пізнавали музику (пісня, танець, марш).

На практиці сімейному вихованню притаманні певні недоліки, як-от сімейний егоїзм і обмеженість музичного кругозору. Батьки повинні

відгородити дітей від негативного впливу антикультури, що приводить до руйнування особистості. Нестійкій психіці дитини, особливо маленької, протипоказані сучасні видовищні шоу з гучним музичним супроводом, піротехнічними ефектами. Такі видовища втомлюють не тільки дитину, а й дорослого, збуджують її, притуплюють її сприйняття до художніх життєвих явищ. Музика, котра використовується в домашніх святах і розвагах, у створенні радісного настрою, відіграє важливу роль. Виконання пісень, танців об'єднує всіх членів сім'ї, якщо ж музична діяльність поєднується з іншими видами діяльності – театральною-ігровою, художньо-словесною, образотворчою, то вирішуються важливі морально-естетичні задачі виховання. Важливо так організувати розваги дітей, щоби вони не створювали зайвих труднощів, не потребували від них додаткового навантаження під час підготовки.

У повсякденному житті дитини музиці надається важливого значення: напр., під час проведення домашніх фізичних вправ. Так, у ранішній гімнастиці музика використовується більш планомірно: можуть звучати марші, пісні, інші твори. У музичному розвитку дітей дошкільного віку важливе значення має використання таких музичних інструментів: металофон, скрипка, музичний молоточок, бубон і ін. Так, за допомогою бубна можна відтворювати різні ритми, що допомагатиме розвитку ходьби, бігу, покращуватиме поставу, координацію рухів. Необхідно визначити місце в дитячій кімнаті, де дитина зможе музикувати, природно діяти. Самостійна музична діяльність є результатом музичних знань, умінь, вражень, набутих на заняттях, святах, розвагах у колі сім'ї. Цікавою є ідея влаштовувати сімейні музичні свята, як домашній концерт, в якому беруть участь всі члени родини. В програмі концерту можуть бути як імпровізації, так і підготовлені номери. Дітям подобається виступати в ансамблі з мамою, татом або бабусею. Такі концерти можуть включати такі елементи: акомпанемент пісні, супровід танцю, спільний спів, сімейний шумовий оркестр, під музику можна розігрувати сценки з життя сім'ї тощо.

Музичне виховання дітей у сім'ї тісно пов'язане з творчістю. Дитяча музична творчість – важливий фактор розвитку особистості дитини. Вона може проявлятися в усіх видах музичної діяльності: співі, танцях, грі на дитячих музичних інструментах. Як вважає О. Рудницька, «дитяча музична творчість за своєю природою – синтетична діяльність» [29, 200]. Діти зазвичай імпровізують спонтанно, в різних іграх. Вони співають лялькам колискову, наспівують марш для солдатиків, охоче складають пісні, придумують мелодії на заданий текст. Діти люблять інсценувати пісні, вигадувати рухи до хороводів. У цьому їм допомагає літературний текст і характер музики. Якщо дорослий не демонструє рухів під час інсценізації, то діти можуть створювати оригінальні, самобутні образи, виражені в жестах. Також дошкільнята здатні відтворити найпростіші ритмічні рухи та складати мелодії, різні за характером (маршові, танцювальні, ліричні), імпровізувати на задану тему на дитячих музичних інструментах, передусім на металофоні або трикутнику тощо. Саме імпровізація якнайбільше сприяє творчому розвитку особистості, зокрема фантазії, уявленню, музичній інтуїції дітей, так само набуттю знань, особливо, коли розуміти їх абстрактно, як сухі формули, не пов'язані з конкретним музичним звучанням.

Залучення дітей до художнього світу музичних образів, отримане задоволення від занять музикою створює відчуття радості, яке супроводжується концентрацією всіх сил дитини, здібністю емоційно зануритися в музику.

Музикування, що приносить задоволення, не тільки збагачує слухові уявлення дітей-виконавців, ще й збагачує їх емоційну сферу, образне мислення і фантазію, стимулює пізнавальну діяльність, формує особистісні риси, виховує творчу особистість.

Дитячу музичну творчість умовно поділяють на виконавську та «композиційну». Дитячу виконавську творчість вчені позиціонують як «виразність, індивідуальну манеру виконання музично-пластичних, танцювальних рухів» [15, 42]. Дитяча «композиційна» творчість виражається

в танці «створенням нових музично-пластичних, танцювальних образів, які є більш-менш завершеними танцювальними композиціями» [там само, 43]. Дитяча музична творчість має низку особливостей, які необхідно враховувати, розвиваючи творчі здібності дітей. Вона, зазвичай, не має великої художньої цінності для оточуючих людей за якістю, масштабністю охоплення подій, вирішенням проблем, але є важливою для самої дитини, особливо в світі дитячої гри. Як зазначає О. Рудницька, критеріями успішності дитячої творчості слід вважати «не художню цінність образу, створеного дитиною, а наявність емоційного змісту, виразності самого образу і його втілення, оригінальності та варіативності» [29, 20].

Дитяча гра є основою, джерелом будь-якої творчості, її підґрунтям, тобто особливість дитячої творчості полягає в тому, що вона пов'язана з грою. З усіх видів художньої діяльності дітей дослідники вирізняють «драматизацію як найбільш характерну для уяви дітей і найбільш близьку до гри» [7, 37].

Психологічні особливості дитячого віку пов'язуються з безпосередністю дитячої творчості, її емоційністю, правдивістю, змістовністю. Складаючи, придумуючи, зображаючи, дитина береться за будь-які теми. Тому вельми часто дитячу творчість визначають як «перший щабель у розвитку творчої діяльності» [17, 35]. С. Наumenко наголошує, що дитина у творчій діяльності виявляє своє розуміння навколишнього і ставлення до нього. Вона відкриває нове для себе, а для оточуючих – нове про себе. Через продукт дитячої творчості маємо можливість розкрити внутрішній світ дитини.

Музично-ігрова діяльність приваблива для дитини. У грі діти легше засвоюють елементарні знання про музику, набувають вміння та навички, необхідні для успішного виконання та творчості, накопичують досвід сприйняття музики різних епох і стилів. У них розвиваються музичні здібності, інтерес до музики, виховуються основи музичного смаку, творча активність, позитивне емоційно-оцінне ставлення до музики, формуються

начала музичної культури. Музично-ігрова діяльність має свої різновиди. Це музично-дидактичні ігри «на розрізнення характеру музики, зміни частин, засобів музичної виразності, народні ігри зі співом, ігри, що театралізуються, творчі музичні ігри-казки» [19, 30]. На думку С. Матвієнко, музично-дидактичні ігри «сприяють формуванню умінь слухати музику, розрізняти висоту, тембр, динаміку та тривалість звуку, розвивають у дітей навички самостійної музичної діяльності, допомагають закріплювати їхні знання про музичні інструменти» [45, 31]. Музично-ігрова діяльність поєднується з усіма видами музичної діяльності, що дуже важливо для творчого розвитку дитини.

Методи сімейного музичного виховання вибудовуються на основі активної взаємодії батьків і дитини. Вони різноманітні, втім основними є такі: 1) метод переконання засобами музики; 2) метод привчання, вправ. Метод переконання найбільш дієвий під час виконання музики, яке повинне бути яскравим, темпераментним, виразним, доступним. При цьому батькам треба попередньо ознайомитися в процесі багаторазового прослуховування з музичним твором, щоби зрозуміти про що розповідає музика, відтак – слухати її разом із дитиною, пояснити зміст пісні. Музика – «мова почуттів». Вона хвилює, створює певний настрій, породжує думки, змушує міркувати. Тому пояснення, слово підсилюють переживання дитини і спрямовують увагу на засоби музичної виразності.

Метод привчання, вправ зобов'язує батьків адаптувати дітей до постійного уважного слухання музики; навчити їх розрізняти та порівнювати характерні особливості звучання, нюанси; активно діяти, викликати інтерес до музики, потребу спілкування з нею. Ця практика здійснюється послідовно з року в рік, із дня в день. Інколи треба чекати роками, щоби заторкнути серце дитини, переповнити її почуттям прекрасного. Батьки повинні привчати дітей слухати і цінувати «тільки ...справжню, істинно художню музику. Тільки така музика може глибоко впливати на них, будити думки, благородні почуття» [25, 103]. В. Сухомлинський писав: «Одна з важливих задач вихователя полягає в тому, щоби... дати в руки кожній дитині скрипку,

щоби кожний відчував, як народжується музика» [41, 421]. Привчаючи дітей музикувати, з любов'ю ставитися до музики, батьки повинні проявити багато зусиль, терпіння та наполегливість.

Для того, щоби музичне виховання дітей у сім'ї було ефективним треба дотримуватися таких вимог:

- 1) постійно слідкувати, щоби дитина правильно вимовляла слова;
- 2) слідкувати за музичним словником дитини, добиватися збільшення запасу емоційно виразних слів, пояснювати кожне незрозуміле слово чи речення;
- 3) читати дітям вірші, казки, розповіді про дитинство, творчість композиторів;
- 4) співати, грати, танцювати разом із дітьми під музику і без неї;
- 5) ходити всією сім'єю в театр, цирк, на дитячі музичні вистави, оперу, балет; якщо немає можливості відвідувати їх, купити диски з музичними творами та слухати і дивитися їх разом із дітьми;
- 6) не порівнювати музичні здібності своєї дитини з іншими дітьми.

На успішність організації сімейних занять впливає відбір доступного музичного матеріалу, тематичне його об'єднання в соціально значущі блоки, близькі та цікаві дитині, що формують її музичні інтереси, потреби.

Процес музичного виховання в сім'ї стане продуктивним за дотримання таких умов:

- він повинен бути сфокусованим на дитині і протікати у взаємодії природно-біологічного та культурно-середовищного факторів;
- організована в домашніх умовах музична діяльність повинна носити творчий характер, впливати на морально-естетичний розвиток, задоволення музичних потреб дитини;
- показники музичних потреб дитини повинні складатися з таких компонентів: розвитку музичного інтересу і музичного слуху, позитивного ставлення до музики і музичної діяльності.

ВИСНОВКИ

1. Музичне виховання дітей у сім'ї буде успішним, коли відбуватиметься в атмосфері захищеності та психологічного комфорту. У кожній віковій групі воно повинно відповідати пізнавальній сфері дитини, її інтересам, передбачати можливості вільного розвитку музично-ігрової та інших видів її діяльності.

2. Генезис проблеми музичного виховання дитини в сім'ї свідчить про те, що традиції української родини в цьому виді виховання підтримувалися та розвивалися, їх роль в системі суспільного виховання зростала, зміст, форми і методи їх організації збагачувалися, ставали соціально значущими відповідно до рівня культурного розвитку суспільства.

3. Педагогічна організація процесу музичного виховання дітей не повинна входити в протиріччя з законами природного розвитку, а збагачувати та корелювати його, оскільки дитинство є не тільки фазою становлення, а й повноцінним, активним періодом соціалізації; включенням дітей у музичне середовище та музичну діяльність; часом набуття інтонаційно-слухового та життєво-художнього досвіду дитини, коли її музичні потреби проходять кілька етапів свого розвитку (від емоційно-неусвідомленого захоплення музикою до бажання займатися музичною діяльністю, усвідомлення музичних потреб); засвоєнням способів самовираження в музичній діяльності, що виконують функцію діагностики музичного розвитку, активізації позитивних вікових якостей (відкритість спілкування, сприйняття музичних образів, музичне пізнання); функцію призупиняти, сповільнювати негативні якості (емоційну замкнутість, нерозвиненість окремих музичних здібностей і ін.); здатність впливати на розвиток інтелекту тощо.

Педагогічно організоване формування музичних потреб дитини повинно забезпечити орієнтування на комплексну форму побудови занять, за

якої здійснюється гармонійно збалансоване чергування чи поєднання різних видів музичної діяльності, структура яких ґрунтується на збалансованості між різновидами музичної діяльності, що дозволяє розмірено розвивати музичні потреби дитини; варіантності, що спонукає дитину шукати якомога більше версій виконання твору й отримувати максимум музичних вражень, варіантів сприйняття; художності, коли на кожному занятті акцентується увага дитини на красі музичних образів, що дозволяє навчити індивіда емоційно зосередитися, насолоджуватися їхньою красою.

4. Музичне виховання дітей у сім'ї розуміється як взаємодія дорослих і дітей у музичній сфері та пов'язується з наявністю музичного інтересу та його спрямованістю; достатнім щаблем диференційованого прояву емоційного відгуку в процесі музичної діяльності та після неї; стремлінням до більш повного вивчення музичного матеріалу, що сприяє успішній музичній діяльності; якістю знань, умінь, навичок, здатністю їх застосування в музичній практиці; необхідним рівнем розвитку музичного слуху; мотивацією домашнього музичного виховання дітей; діагностуванням музичного розвитку дитини.

5. Ключовими завданнями музичного виховання дітей у сім'ї є збагачення духовного світу дитини музичними враженнями, пробудження інтересу до музики, збереження традицій рідного народу, формування основ музичної культури дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бермес І. Станіслав Людкевич про музичне виховання дітей. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*: Серія мистецтвознавство. 2003. Вип. 1(10). С. 47–51.
2. Браун-Галковська М. Домашня психологія. Львів : Свічадо, 2000. 176 с.
3. Бурковська О. Цілісний підхід до розвитку і виховання наймолодших. *Дошкільне виховання*. 2018. № 6. С. 12–16.
4. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причина наших невдач. *Рідна школа*. 1992. № 2. С. 31–35.
5. Верховинець В. Весняночка. Київ : Музична Україна, 1989. 343 с.
6. Вовчик-Блакитна О. Особливості функціонування сім'ї як соціоекологічної системи у просторі мегаполісу. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 40. С. 33–42.
7. Гуманістичні орієнтири мистецької освіти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 квітня 2009 р. / Ред. О. Щолокова. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. Серія: Теорія і методика мистецької освіти. Київ, 2009. Серія 14. Вип. 7. 256 с.
8. Гурковська Т. Супровід розвитку дітей раннього віку. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.
9. Зайченко І. Про деякі сучасні проблеми сімейного виховання в Україні. *Вісник Прикарпатського університету*. Івано-Франківськ : Плай, 2001. Вип. VI. С. 115–124.
10. Коменський Я. Вибрані педагогічні твори : в 2 томах. Київ : Радянська школа, 1982. Т. 1. 656 с.
11. Коста Р., Коста Дж. І двоє стануть одним. Львів : Свічадо, 1997. 160 с.
12. Людкевич С. Про музикальне виховання. *Дослідження, статті, рецензії, виступи* / Упоряд. З. Штундер. Львів : Дивосвіт, 2000. Т. 2. С. 265–268.

13. Малярєнко Г. Природа творчості та шляхи її активізації. Київ : Прометей, 1991. 68 с.
14. Мартинюк Т. Художня естетика та педагогічні принципи Миколи Лисенка в контексті становлення національної ідеї музичної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. Вип. 20(2). С. 111–115.
15. Матвеєва Л. Роль сім'ї в організації процесу музичної освіти дитини. *Мистецтво та освіта*. 2002. № 4. С. 40–45.
16. Михайличенко О. Музично-педагогічна діяльність українських композиторів та виконавців другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. : історичні нариси. Суми, 2005. 103 с.
17. Науменко С. Музично-естетичне виховання дошкільнят. Київ : Магістр, 1996. 96 с.
18. Нич О. К. Д. Ушинський про родинне виховання. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Вип. 18. С. 254–259.
19. Новгородська Ю. Методика музичного виховання дошкільників. Тексти лекцій : навч. посібник. Ніжин : Вид-во НДУ ім. Миколи Гоголя, 2008. 128 с.
20. Отич О. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2008. 440 с.
21. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ : Освіта України, 2008. 274 с.
22. Панасюк С. Музично-педагогічні ідеї В. Верховинця. *Педагогічний часопис Волині*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. № 3 (6). С. 18–24.
23. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : підручник. Київ : Академвидав, 2018. Вид. 4. 408 с.
24. Постовий В. Виховання дітей в нових соціокультурних умовах української родини. *Український соціум*. 2004. № 2 (4). С. 103–108.

25. Проблеми мистецької освіти: Типологічні критерії та науково-методична розробка. Інститут культурології Академії мистецтв України / Кер. авторського колективу О. Безгін. Київ : СПД Голосуй, 2008. 400 с.
26. Процик С. Внесок українських композиторів у теорію і практику музично-естетичного виховання школярів. *Музика в школі*. Київ : Музична Україна, 1982. Вип. 8. С. 52–57.
27. Ростовський О. Педагогіка музичного сприймання : навч.-метод. посібник для студентів вузу, вчителів музики. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
28. Руденко І. Музичне виховання в системі Е. Жак-Далькроза. *Матеріали звітної наукової конференції викладачів і студентів музично-педагогічного факультету за 2000 рік*. Вінниця, 2000. С. 91–93.
29. Рудницька О. Музика і культура особистості. Київ : Либідь, 1998. 117 с.
30. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
31. Саяпіна С. «Материнська школа» Я. Коменського як програма цілей навчання й виховання дітей дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 45. С. 267–272.
32. Семиченко В., Заслужнюк В. Мистецтво взаєморозуміння. *Психологія та педагогіка сімейного спілкування* : навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів. Київ : Веселка, 1998. Вип. 2. 214 с.
33. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Колективна монографія. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
34. Стельмахович М. Традиції і тенденції розвитку сімейної етнопедагогіки українського народу : дис. ...д-ра пед. наук. Київ, 1989. 38 с.
35. Стельмахович М. Українська етнопедагогіка. *Українознавство* / Уклад. В. Мацюк, В. Пугач. Київ, 1994. С. 239–252.
36. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
37. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.

38. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Вибрані твори: в 5-ти томах. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 410–414.
39. Сухомлинський В. Ми продовжуємо себе в дітях. Вибрані твори: в 5-ти томах. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 578–584.
40. Сухомлинський В. Мікроклімат вашого дому. Вибрані твори: в 5-ти томах. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 385–418.
41. Сухомлинський В. Народження громадянина. Вибрані твори: в 3 т. Київ : Радянська школа, 1978. Т. 1. С. 267–538.
42. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 3 т. Київ : Радянська школа, 1978. Т. 1. С. 25–266.
43. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. Київ : Наукова думка, 1974. 150 с.
44. Тельчарова О. Педагогіка раннього дитинства : навч-метод. посібник. Харків : В-во Іванченка І., 2017. 229 с.
45. Теорія та методика музичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посібник / Укладач С. Матвієнко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 298 с.
46. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Київ: Радянська школа, 1978. 124 с.
47. Цебрій І. Дитячі опери М Лисенка та можливості використання їхнього музичного матеріалу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 41. Т. 3. С. 41–46.
48. Шульгіна В. Музична педагогіка : підручник. Київ : НАКККіМ, 2016. Вид. 3-є. 264 с.